

Když není čas se nadechnout: přehlížení těch nejbližších jako metodologický problém etnografie

Tereza Dvořáková

„[...] medzi mnou a predmetom výskumu je nič [...] medzi mnou a predmetom výskumu nie je rozdiel, nie je vzdialenosť. predmetom výskumu je prísavka, ktorá mi odčerpáva odstup. je to moja prítomnosť, ktorú som sa rozhodla neprerušovať.“ (Nóra Růžičková, 2000)

Mezi mnou a předmětem výzkumu není nic...

Podobně, jak to ve své básni ztvárnila Nóra Růžičková, jsem se cítila v některých chvílích výzkumu mezi romskými ženami.¹ Zejména čtrnáct dní léta 2008 bylo pro mě velmi intenzivních. Tehdy jsme si společně se ženami a mladými dívkami u vlakového nádraží krátily do ranních hodin čekání povídáním.² Vyprávění se týkalo zejména rodinných a partnerských vztahů, významných událostí ve městě a ekonomických příležitostí, které se ženám v jejich životě naskytly a které dokázaly využít ve svůj prospěch či ve prospěch své rodiny. Na nádraží jsme vyčkávaly, než přijede pravidelná policejní hlídka, objede areál odstavených nádražních vagónů a zase odjede na služebnu. Mezi jednou a třetí hodinou jsme měly možnost se dostat do vagónů a vybírat z nich second-handové zboží, které sem přivážela nezisková organizace Diakonie a balíky oblečení dále distribuovala do svých poboček. Ne vždy se nám podařilo do areálu dostat, protože v něm někdy obcházela hlídka se psy. Jindy nás zase překvapila policejní hlídka, která nečekaně přijela mimo svou pravidelnou objížděku. To jsme pak velmi rychle utíkaly po kolejích pryč směrem z areálu a snažily se policii uniknout. V takových chvílích jsem se bála o svou sedmnáctiletou kamarádku Maju, která byla v té době v šestém měsíci těhotenství, a protože se zadýchávala, policie jí mohla spíše chytit. Maja vždy unikla. Několikrát při našich návratech k ní domů mi na hlavní silnici vítězoslavně ukazovala, co si s sebou nese. Když nedržela v rukách několik tašek naplněných oblečením a ložním prádlem, zpravidla na sobě měla hned dvě bundy, v kapsách té svrchní měla zastrčené ponožky či jiné oblečení. Na hlavě za ušima měla nandané troje sluneční brýle, z nichž mi některé zkoušela, takže jsem střídavě v noční tmě neviděla vůbec nic (to když mi je nasadila) a občas cestu (to když jsem si na popud Maji zkoušela jiné části oděvu, které Maja na sebe ve vagónech navlékla). Protože byla hlavní silnice sledována policejními kamerami, s obavami jsem Maju směřovala do stínu ulic, ale ta bezstarostně pokračovala prostředkem osvětlené hlavní silnice ke svému domu a na mé upozornění odpovídala: „Terezo, když se tu policie zastaví, tak jsem se šla opalovat ne? A to bez brýlí nemůžu...“ a rozesmála se. Humorem Maja převracela aktuální a potenciálně

¹ Výzkum jsem realizovala v roce 2008 za účelem diplomové práce (Dvořáková, 2009) v cca desetitisícovém městě v Královéhradeckém kraji. Po dobu osmi měsíců jsem sledovala nezaměstnané členy některých romských rodin a jejich ekonomické jednání. Zaměřovala jsem se zejména na to, jak jednají s institucionálními aktéry a jak konceptualizují interakce s nimi.

² O tzv. vagónech jsem se dozvěděla po dvou měsících svého působení v terénu. Ženy, mladí kluci a holky se vluپávali do vagónů za účelem krást v nich second-handové zboží. Ukradené oděvy následně mezi sebou vyměňovali či prodávali. Poté, co jsem se s mladými holkami poprvé vydala „na vagóny“, mohla jsem se účastnit i dalších událostí a hovorů, které se odehrávaly mezi nimi a v jejich domácnostech. Účast na těchto drobných krádežích byla tedy centrální pro získání důvěry, tak potřebné pro realizování etnografického výzkumu.

závažné situace (například policejní výsledky) tak, že z nich dělala absurdní události, hypertrofovala je.

Když jsme se v brzkých ranních hodinách vrátily do domu, kde Maja bydlela ještě se svou babičkou Silvou, dědou a strýcem a kde jsem v těchto intenzivních čtrnácti dnech přespávala i já, její babička nám uvařila kávu. Probírala se věcmi, které Maja donesla a komentovala jejich kvalitu, třídila je na ty „lepší kousky“, které jsme si měly vzít já s Majou a na ty „horší“, které se později babička snažila prodávat či měnit se svými sousedy. V brzkých ranních hodinách tak radost z úspěšné „výpravy“ pokračovala a všechny tři jsme si oblékaly jednotlivé kusy oblečení a vzájemně si komentovaly, který kus oděvu nám sluší a který nikoliv. Někdy jsem si vyslechla komentáře na proporce svého těla. Prsa jsem měla podle babičky Silvy malá a Maja mi doporučovala, abych si vzala její podprsenku o přibližně velikost větší a vycpala si jí ponožkami. Byla jsem podle nich hubená a měla jsem více jíst. Maja byla podle Silvy naopak tlustá a poukazovala na to, že žádné z kalhot nedopne a musí je mít zajištěny spínacím špendlíkem, aby se jí na veřejnosti nerozevřely.

Toto intenzivní období, kdy jsem s Majou a Silvou trávila většinu svého času, pro mne také znamenalo, že jsem si většinou nepsala terénní poznámky. Buď jsem si na psaní nevyšetřila čas nebo mi nebyl čas druhými dopřán. Když jsem se chtěla „uklidit“ na chvíli do ústraní a psát poznámky, z mého soustředění mě po chvíli vytrhla Maja či Silva, aby mi oznámily nějakou novou informaci nebo mě vzaly s sebou na procházku či návštěvu. Když jsem se ráno neukázala v jejich domě nebo jsem byla delší dobu na návštěvě u jiných žen, zpravidla mě volaly či prozváněly a ptaly se, kdy se konečně za nimi zastavím, že se mnou chtějí mluvit. Charakteristické totiž pro trávení našeho společného času byly naše „společné“ chvíle, intenzivní sdílení, které se vymykaly mému pojetí sdílení mezi přáteli, jak jsem ho znala před výzkumem. Maja se Silvou a jinými romskými ženami vztah přátelství zakládaly na pokud možno nepřetržitém a časově neomezeném sdílení. Navštěvovaly se v různých časech přes den, sdílely své zkušenosti v nočních hodinách a nepravidelně, takže vytvářely dojem nepřetržitého a nikdy neukončeného vztahu. Neustále komunikovaly s členy své domácnosti nebo se sousedy, často se k nim někdo zastavil na návštěvu, aby sdělil novou informaci. S intenzitou sdílení, jež byla pro mne nová, souvisí také můj pocit ztráty soukromí a tedy i času na zápis terénních poznámek. Stále se něco dělo a pokud ne, ženy alespoň zakoušenou nudu vzájemně pojmenovávaly a vedly kolem ní hovory: „*Terezo, tady je nuda. To je hrozný, nic tu není, nic se tu nedá dělat*“ (Maja). Nebo na otázku: „*cos dneska dělala?*“ odpovídaly: „*Honila jsem se s prázdnýma hrncema po kuchyni*“ (Silva) a sdílení doprovázely horoucím smíchem.

Jak je zřejmé z předešlého popisu, v jisté chvíli svého výzkumu jsem se stala součástí lokálních událostí, do výzkumu jsem se ponořila celou svou osobou. Nejen že jsem zakoušela tělo (to když bylo mé nahé tělo poměřováno s těly jiných nahých žen v místnosti, byla jsem také nucena rychle utíkat apod.), emoce a čas v jiných souvislostech, než jsem byla z akademického a rodinného prostředí zvyklá. Také jsem dočasně upozadila svou sociální identitu vycházející ze středo-třídního zázemí (to když jsem se jako etnografka/výzkumnice účastnila nočních „vycházek“ na vagóny), identitu etnografky, jejíž vědění závisí nejen na detailní znalosti studovaného jevu, ale také na detailním záznamu daného jevu (v intenzivních obdobích výzkumu mi nebylo zcela umožněno vést si terénní deník). Vsázela jsem i hranice etického, tj. co je pro mne, mé etnografické přátele a v antropologickém

výzkumu eticky přípustné a co již nikoliv³ (to když jsem riskovala, že budu policií jako jednotlivce potrestána a zda v takové chvíli vyjevit, že jsem studentka etnografie a obhajovat tím své jednání). V některých chvílích jsem nevěděla, kdo koho „zkoumá“ a zda vůbec někdo někoho zkoumá. Nacházela jsem se totiž v situaci, kterou popisuje Favret-Saada (1980) či Patrick Williams (2003). Favret-Saada ve své knize o čarodějnictví ve Francii píše: „*Kdo chce porozumět významu diskurzu, není jiného řešení, než že ho sám praktikuje, stane se jedním z informantů, narušuje svou vlastní amnézii a pokouší se explicitně vyjádřit to, co člověk zakouší sám jako nestabilní.*“ (1980: 22). Tento apel směrem ke studování praktik skrze sociální praxi a k odklonu od studia jevů pouze z hlediska vnějšího pozorovatele, jež ve své době vyvolal v antropologii rozporuplné reakce, pak podtrhuje a radikalizuje Patrick Williams (2003). Ten ve své předmluvě k etnografii o francouzských Manuších a jejich vztahu k mrtvým píše: „*Pro výzkumníka neexistuje pozice mezi: buď musíme být zcela uvnitř, součástí nebo nevyléčitelně vně, neschopni cokoli zachytit.*“ (2003: 1)

Oba autoři totiž zdůrazňují, že vztahy blízkosti a přátelství s výzkumnými partnery jsou velmi důležitou součástí výzkumu, který by bez těchto vztahů postrádal svou informační hloubku, porozumění.

Z předešlého popisu by se mohlo čtenářům zdát, že můj výzkum, byť možná pro někoho eticky kontroverzní, měl učebnicový charakter – měla jsem tzv. *raport s partnery ve výzkumu*, účastnila jsem se jejich jednání a to i v těch velmi intimních okamžicích jejich života. Problém ale nastal v prezentaci výzkumné zkušenosti. V následující pasáži textu formuluji problém, který mi vyvstal prostřednictvím zpětné analýzy mé výzkumné zkušenosti. Ukáží, že přes blízkost a intenzitu sdílení s Majou a Silvou jsem některé jevy a situace *přehlížela*.

... a přece něco ano. Přehlížení jako metodologický problém:

Když jsem popisovala Maju ve výsledném textu diplomové práce, její snahy, touhy a bohatost jejího života jsem z textu vypustila. Nejvýrazněji se Maja v textu objevila při popisu situace, kdy se byla v doprovodu své babičky hlásit na úřad práce (dále jen ÚP). Tehdy jsem na příkladu jejich odlišného jednání se zaměstnankyní ÚP v textu vykreslovala odlišné formy jednání mladé Maji a důchodkyně Silvy s institucionálními aktéry. Analyzovala jsem způsoby, kterými se Maja podřídila institucionální představě nezaměstnané a nevyučené „mladistvé“ dívky, která si „zaslouží“ podporu v nezaměstnanosti (Dvořáková 2009, s. 55 – 69). Při psaní diplomové práce jsem tedy sledovala spíše institucionální logiku „zásluhovosti“ sdílenou pracovníci ÚP, než abych poskytla větší prostor událostem či osobám, které byly pro obě romské ženy významné a souvisely s intenzitou sdílení s jinými ženami ve městě. Jinými slovy jsem upřednostnila popis etnograficky zajímavé situace před vykreslením procesu *subjektivace*⁴ partnerek ve výzkumu. Otázka následujícího textu tedy

³ AAA (1998): Code of ethics of the American Anthropological Association. (<http://www.aaanet.org/committees/ethics/ethcode.htm>).

⁴ Subjektivací myslím ne vždy vědomý a strategický proces neustálého ustavování, stmelování někdy konfliktních pozic subjektu a ne vždy úspěšné prosazování identity jako aktivního a autonomního jednotlivce (Moore 1994, Moser, Law 1998). Jde tedy o proces rozpoznání úsilí jednotlivce (partnerů při výzkumu) o ustavování sebe sama jako osoby, kterou je třeba brát vážně. To předpokládá redefinici etnografie, etnografického zájmu a pozice etnografa při terénním výzkumu (viz Paloma Gay y Blasco 2011a).

zní: Jak vysvětlit skutečnost, že jsem navzdory takto blízké zkušenosti a vztahům přátelství s partnery ve výzkumu neposkytla svým nejbližším z terénu ve výsledném textu dostatečný prostor? Že jsem jejich zkušenost ve výsledném textu někdy více, jindy méně záměrně přehlížela?

Jak jsem ukázala v předešlém textu skutečnost, že se etnograf/ka ponoří do sociálního světa a jeho objekty výzkumu se stávají zároveň přáteli či samotnými autory textů,⁵ s sebou na jedné straně přináší velký objem detailních etnografických znalostí. Přináší také dojem, že se etnograf/ka může účastnit a účastní se různých forem směny darů jakožto *každodenní formy angažovanosti* (Ryška 2010), že je součástí lokální sítě vztahů, jejichž fungování dokáže předvídat a aktivně se v takové síti pohybovat.⁶

Zkušenost blízkosti subjektů s objekty výzkumu ale na druhé straně přináší pocity zmaru, nepohodlí (srov. Hajdáková, s. XX v této publikaci), závislosti, zoufalství, rizik aj. I když je někdy výzkum odhalován jako nejistý proces, plný nepříjemností a selhání (Hume / Mulcock 2004, Rose 1997, Law / Singleton 2005), etnografové nakonec z těchto nepříjemných událostí vytvářejí přednosti etnografie a etnografického poznání. Hume a Mulcock to ve svém úvodu shrnují slovy: „*Tvrdíme, že citlivost a vážná reflexe těchto vnitřních konfliktů mohou vést k významným a neočekávaným vhledům nejen do studovaného sociálního světa, ale také do povahy samotné metodologie zúčastněného pozorování, a tak i do epistemologie a etnografického vědění*“ (tamtéž, s. xviii).

Reflexe v etnografii byla dlouhou dobu spojována s politikou reprezentace (Clifford / Marcus 1986, Bourdieu 2003). Například Jack Katz (2001, 2002) reflektuje metodologii tvorby etnografických textů a posun, který souvisí právě s transformací multiplicitní etnografické zkušenosti do uceleného a zacíleného textu, jinými slovy posun od otázky a popisu toho *jak* se věci dělají k vysvětlení toho, *proč* se dělají způsobem, kterým se dělají. Zaměřil se na politiku reprezentace terénní zkušenosti a definoval sedm strategií, kterými etnografové zdůrazňují své argumenty.⁷ Čím se však nezabývají a zabývat ani nemohli, jsou momenty, které se do výsledných textů často ani nedostanou a pokud ano, pak jen v případě, že prostřednictvím popisu nepříjemných událostí či potíží při výzkumu umožní navodit situaci „autenticity“ (srov. Geertz 2000), případně vykreslí událost, která byla sice etnografovi nepříjemná či nesrozumitelná, ale byla také „klíčová“ pro tzv. vstup do terénu (tamtéž, s. 455). Tyto momenty, které vznikají v každém vztahu etnografa a jeho partnerů při výzkumu, jsou situacemi nejintenzivnějšího „vyjednávání“ mocenské a/symetrie mezi

---

⁵ Viz například přednášku Palomy Gay y Blasco (21. 2. 2011b): *Claudia's Life - Singular lives*, Gypsy metonymy. Dept Seminar, University of Oxford.

⁶ Např. Tomáš Ryška (tamtéž) popsal proces terénního výzkumu mezi Akha jako *neustálou směnu darů* mezi výzkumníkem a jeho partnery ve výzkumu. Výzkum je tak popisován jako zkušenost směny drobných dáreků, vzájemné pomoci, ochrany, pohostinnosti, které mají udržovat mír mezi směňujícími stranami, vzájemnou solidaritu, přátelství a také potvrzovat společenské postavení směňujících stran apod. (Ryška 2010: 37).

⁷ Etnografický text může podle Katze být 1. vystaven kolem paradoxu či záhady; 2. vykreslen jako dva vzájemně propojené a doplňující se paralelní jevy; 3. založen na bohatých a různorodých datech; nebo může 4. odhalovat síly, jež nejsou běžně lokálními aktéry rozpoznávané; 5. být založen na situovaných datech, jež odhalují determinanty jednání; 6. odhalovat, jak je jisté chování naučenou dovedností; 7. ukázat na bolestivé momenty lidských osudů, aby odhalil vnější síly, které determinují možnosti jednání (Katz 2001: 447).

výzkumníkem a zkoumanými.⁸ Tak jako u směny daru, jde i v etnografickém výzkumu o vyjednávání nerovných mocenských vztahů, kdo je na kom závislý a dokáže o své dominanci druhé přesvědčit a ještě k tomu se profilovat jako „nezištný“ či „velkorysý“. Velmi dobře to charakterizoval Pierre Bourdieu, když napsal, že „sociální svět je objektem vědění pro ty, kteří do něj patří a kdo mu rozumí zevnitř, rozumí mu a produkují jej, ale jen z pohledu toho, kdo jej obývá... člověk nemůže vydělovat mezi... mít znalost a být znám, uznávat od být uznáván, jež jsou zdrojem bojů o rozpoznání a symbolickou moc, ... moc uplatňovat principy dělení, vědění a rozpoznání“ (Bourdieu 1997, s. 189). Skutečnost, že situaci popíši, však nepřináší nové poznání a porozumění různým formám *přehlížení* a to i z toho důvodu, že některé situace se do výsledného popisu nedostanou z různých důvodů (etnografka nemusela mít dostatek času, jev nepopsala, protože se jí zdál nevýznamný apod.). Rozklíčovat procesy, při kterých etnograf/ka *přehlíží* své partnery ve výzkumu je proto podle mého názoru velmi důležitou součástí metodologie a epistemologie etnografického výzkumu a tzv. zúčastněné objektivace.⁹ Tento proces je ale možný jen v případě časového odstupu od sledovaných událostí a jevů.

Jak tedy může být reflektováno něco, co reflexi z definice uniká? Jak lze reflektovat události a zkušenosti, které v průběhu výzkumu a při následném psaní etnografických textů *přehlížíme* a tudíž ani nevidíme? Které nelze „jen tak“ rozpoznat, nelze se s nimi vypořádat v průběhu terénního výzkumu nějakou narůstající znalostí a narůstajícím počtem sledovaných situací, jak je to možné u kvantifikujících metodologií? Vysvětlení podle mého tkví v čase, který uběhl od doby *přehlížení* a mého ponoření do výzkumného procesu k bodu, kdy se na terénní výzkum a mé *přehlížení* dívám zpětně.¹⁰ V tomto období se událo něco mimo „terén“, v čase mezi původním zápisem a současností a vedlo mě ke změně náhledu na mé původní *přehlížení* situací, sdílení s partnerkami ve výzkumu.

Domnívám se, že časový odstup mezi dobou *přehlížení* a současností, ze které *přehlížení* nahlížíme, umožňuje nahlížet na stejná data z odlišné perspektivy, s odstupem. Jinými slovy proměna etnografovy pozice, perspektivy a zkušenosti mimo „výzkumný terén“ (ať již způsobená četbou, vzděláním, diskuzemi s jinými výzkumníky, dalšími zkušenostmi) může následně proměnit kontury „terénu“. Kontury mého „terénu“ významně proměnila a citlivost vůči výzkumnému procesu a partnerům při výzkumu zjemnila zejména četba autorů, kteří se snaží vyrovnávat s paradoxem zúčastněného pozorování a s dopady, které má výzkumník na své partnery ve výzkumu. Byli to jak autoři píšící o Romech (Paloma Gay y Balsco 2011a), píšící o etice výzkumu (Nancy Scheper-Hughes 1995, 2001) či ti, kteří konceptualizovali individuální zkušenost svých partnerů ve výzkumu jako sociální zkušenost (Pierre Bourdieu a kol. 1999). Nebyla to ale jen četba literatury, která mě tzv. otevřela oči a pomohla mi vidět mé dosavadní *přehlížení* jako téma hodné pozornosti. Byly to také mí spolužáci, kteří mne v průběhu vzájemných diskuzí ovlivnili a pomohli mi posunout mé

---

⁸ Po zahrnutí analýzy mocenských vztahů do terénního výzkumu volala feministická kritika etnografie (Behar / Gordon 1996, Abu-Lughot 2000, Moore 1994, Ortner 1995 aj.), stejně tak sociologové vycházející z Pierra Bourdieu (Sayad 2000, Burawoy 1998) aj. Tomu, jakými způsoby je *výzkumník lapený* objekty výzkumu se v kontextu české sociální vědy věnovala Markéta Vaňková (2010).

⁹ Pierre Bourdieu (2003) společně s Loïc Wacquantem (1992) přicházejí s tzv. zúčastněnou objektivací, tedy apelem na prohloubení reflexivního procesu na podmínky determinující schémata vnímání a jednání subjektu výzkumu (jeho / její pozici v akademickém poli a způsoby dělení a vidění, jež v akademickém poli reprodukuje a mohou mít vliv na porozumění studovaného jevu).

¹⁰ Za komentář děkuji Yasaru Abu Ghoshovi.

dosavadní zkušenosti a porozumění studovaným jevům tím, že konfrontovali mé zkušenosti s těmi svými. Byla to ale osobní historie samotné Maji, která mě přiměla znovu promýšlet náš vzájemný vztah v terénu a zpětně reflektovat výzkumný proces. Byla to totiž také Maja samotná, která mě aktivizovala, přiměla mě jí pomoci. Na sklonku roku 2011 se ocitla v situaci, kdy jí pracovnice sociálního odboru hrozily odebráním tříletého syna a ještě nenarozené dcery do dětského domova z důvodu, že Maja nevedla samostatnou domácnost (neměla peníze na kauci a tak bydlela u své kamarádky) a ani nebydlela v azylovém domě pro matky s dětmi (na cestu neměla peníze a azylové domy byly v té době přeplněné). Několikrát jsem v průběhu konce roku 2011 a začátku roku 2012 intervenovala v její prospěch ať už tím, že jsem jí poslala peníze na cestu a pobyt v azylovém zařízení, nebo tím, že jsem vedla dlouhé hovory s její sociální pracovnící z kojeneckého ústavu, kde měla podle této pracovnice „tajně porodit“ a „dítě tam nechat“ a snažila jsem se ji přesvědčit, aby Maje sehnala místo v azylovém domě.

Jak se pokusím ukázat v následujícím textu, reflexe toho kdy, koho a do jaké míry etnograf/ka *přehlíží*, případně kdy a koho v jakých situacích vykresluje a zda svým partnerům ve výzkumu poskytuje v textu prostor pro rozpoznání a porozumění jejich „hlasu“ (procesu *subjektivace*), totiž souvisí s mocenskými vztahy mezi výzkumníkem a partnery ve výzkumu. Na příkladu *přehlížení* mladistvé Maji (mé kamarádky) argumentuji, že reflexe praktik *přehlížení* je důležitá pro větší porozumění procesu a podmínek etnografického poznání a reprezentace procesu subjektivizace našich blízkých, partnerů a partnerek ve výzkumu.

Přehlížení I: Přehlížení těch nejbližších jako podřízení se lokálním kategoriím

Výzkumný čas jsem trávila zejména s Majou, sedmnáctiletou romskou dívkou, která mě doprovázela skoro při každé příležitosti po městě, seznamovala mě se svými známými, kamarády, příbuznými, utahovala si ze mě a příležitostně mě jen pro své pobavení zkoušela, jak budu na některé informace reagovat. Byla to hlavně ona, kdo mi zprostředkoval kontakt s dalšími ženami, tak důležitý pro mé další výzkumné působení ve městě. Přes takto blízkou zkušenost jsem do velké míry ve výsledném textu Maju záměrně *přehlídla*. Její osobní zkušenosti a bohatost sociálního života totiž v textu mé diplomové práce ustoupily mému výzkumnému záměru a Maju jsem v textu popsala pouze v situaci, kdy jednala na úřadu práce. Literárně řečeno nenechala jsem v textu rozeznít bohatost jejího sociálního života. Podobně jako ostatní jí blízcí lidé, jsem ji totiž *nebrala vážně*.

Co myslím, když píšu, že jsem ji *nebrala vážně*? Maja ve svém sociálním světě nezastávala pozici dospělé a samostatné ženy, která má sice omezené příležitosti k tomu jednat v různých sférách sociální světa (ať již šlo o kontakt s vysoce byrokratizovanými lokálními institucemi nebo o využití sociálních kontaktů k ekonomickým ziskům – v tomto případě neměla jak symbolické tak materiální statky, které by mohla mobilizovat a vsadit do procesů sdílení a směny), ale přesto má možnost do jisté míry nezávisle o sobě dělat rozhodnutí i se podílet na společných rozhodnutích. Nebyla ještě babičkou, která spravuje rodinný rozpočet nezávisle na ostatních a těší se autoritě. Nebyla ani matkou, která vede samostatnou domácnost své rodiny a svůj sociální status odvozuje od toho, jak dobře o své rodinné příslušníky pečuje. Nebyla ani stálou partnerkou nějakého muže, který do velké míry ustavoval sociální status ženy v sociálním prostoru města. Svůj sociální status nemohla ani opřít o skutečnost, že je vystudovaná (tak jako jsem to v některých situacích činila já), či že

je zaměstnaná. Jediný status, který jí byl přiznán, že byla vnučkou, kamarádkou jiných náctiletých romských dívek a nastávající svobodnou matkou bez perspektivy toho, že by se otec dítěte kdy ke svému otcovství veřejně přihlásil. Jinými slovy její sociální pozice byla marginální, Maja byla vždy podřízena někomu těšícímu se větší autoritě, než byla ona sama. Pro její okolí tak nebyly její osobní snahy, touhy, schopnosti, zkušenosti a úspěchy významné a její *subjektivace* jí tak byla dlouhou dobu jejími blízkými, stejně jako mnou etnografkou, *upírána*. Její vzdor vůči okolí a vůči tomuto přehlížení její subjektivity byl ostatními usměřován.

Například když se Maja dozvěděla, že je těhotná, strategicky vyčkávala tři měsíce, než to oznámila své babičce. Předpokládala totiž, že příbuzní nebudou jejímu těhotenství nakloněni a nutili by ji podstoupit potrat. Jedinou možností jednání, kterou Maja viděla, bylo tři měsíce čekat a získat tím i argument, že dítě je již velké a není možné ho „jen tak dát pryč“. Její předpoklad byl správný v tom, že do rozhodovacího procesu o jejím těhotenství nezasahovala zdaleka tak ona, jako její rodinní příslušníci:

Příklad 1: 13. května se konaly křtiny Silviiny vzdálené neteře a při té příležitosti přijela i vzdálená teta Božena s dcerou Evou. Daly si u Silvy oběd a povídaly o tom, co se událo od doby, co se neviděly. Mladé holky se zatím ukryly do místnosti vedle kuchyně, po chvíli se z místnosti vyřítla Eva „teto, Maja je těhotná! Ona se vám to bála říct, až brečela.“ Silva spráskla ruce a šla si Maju do vedlejšího pokoje popovídat. Pak se vrátila s unaveným a utrápeným výrazem ve tváři a potvrdila, že je Maja těhotná a že je těhotná déle, jak tři měsíce a tak nemůže jít na interrupci. Božena na to odvětila „no co, tak si to nechá a ty si to vezmeš na sebe a budeš brát pěstounskou péči. Ona dostane porodný 13tisíc a bude dobře. To nedávejte pryč. Víš, co se říká, že když to dáte pryč, jde štěstí z domu. No a už jsi hodně dětí odchovala, tak co bys nezvládla další.“ Na to Silva přitakala, že „to je pravda“ a odešly jsme společně na křtiny. Tam se v kruhu dalších žen Silva radila, co má s Majou dělat. Mladé matky ve věku 26 let Silvu utvrzovaly v tom, že Maje to dítě nemají „dávat pryč“, že si „to“ má nechat „přepsat na sebe“ a bude tak dostávat peníze z pěstounské péče. Že Maja dostane porodné 13 tisíc, z toho nakoupí kočárek a další nezbytné věci a nic dalšího nepotřebují. Že „nějak bylo, nějak bude, ale hlavně to nedávejte pryč“. Vše Silva řešila tak, aby se o těhotenství nedozvěděl její druh Karel. Ten však část hovoru zaslechl, rozčílil se a křičel na Silvu „tys o tom věděla? Maja je těhotná? Mě tady všechny podvádíte! Já jí kopnu do piči a tebe taky nakopu! Kurva jedna, roztahovat nohy se jí zachtělo?“ Ostatní ženy Karla začaly uklidňovat s tím, že „snad tak špatně nebude“ a vybízely ho, aby pil hodně vodky. (terénní deník, 2008)

Příklad 2: Maja si představovala, že se s Michalem vezmou a budou spolu mít ještě dvě další děti. Ve svém přesvědčení se utvrzovala a dobu krátkého mileneckého vztahu si různě připomínala. Minimálně jednou denně si pouštěla tklivou píseň „Hvězda“ a zasněně koukala na vytištěnou Michalovu fotografii. Když to viděla Silva, vždy se rozčílila a nadávala „bojaka, volakého dilino, také dítě. Ťa očaroval.“ a vytrhávala kopie fotky z její ruky a házela je do kamen. Pak směrem k dalším posluchačům dodala „no pozritě sa, ona je snad zamilovaná, on jí snad ománil, či co?“. Maja si to nenechala líbit „nó ty seš chytrá. Ty víš nejlíp, vid’? A co ti je po tom?“ a snažila se zachraňovat fotografie. Když se jí to nezdařilo, dodala, „no co, stejně si je zejtra zase vytisknu. Ty mi dáš dvacku na tisk, uvidíš. Protože na mě bereš peníze a ty jsou moje. Jestli ne, tak to na tebe řeknu a uvidíš.“ (terénní deník 2008)

Když se rodinní příslušníci začali o jejím budoucím potomkovi bavit, dělali to často v její nepřítomnosti, případně jí neposkytli prostor k tomu, aby se sama vyjádřila, zda potomka ve svém věku chce či nikoliv (jednalo se na veřejnosti a při jednotlivých jednáních nebyla často Maja přítomna, natož účastna). Způsob, kterým s ní jednali dospělí příbuzní, jsem dlouho nerozpoznala. Jak já, tak také dospělí v průběhu terénního výzkumu jsme vnímali jako samozřejmé, že Maja jako náctiletá nemůže zodpovědně rozhodovat o svém budoucím životě. Naše přesvědčení se opíralo také o legislativní zodpovědnost, kterou mají rodiče do osmnácti let věku dítěte. Maja se ale i přes to v některých chvílích snažila a dokázala prosadit. Prosazovala svůj pohled na situace tím, že zdůrazňovala závazek, který měla její babička vůči státní instituci ÚP. Babička totiž od ÚP dostávala příspěvek na péči, tedy peníze, jež tvořily významnou část rodinného rozpočtu.

Skutečnost, že jsem Maju v jistých chvílích *nebrala vážně*, jsem nebyla schopna v průběhu terénního výzkumu rozpoznat z toho důvodu, že i další rodinní příbuzní a známí Maju jako náctiletou nastávající matku *nebrali vážně*. Neptali se jí na to, zda si ona sama chce dítě ponechat či nikoliv. Naše vize toho, kdo je „hodný pozornosti“ tak byly totožné. Souvisely nejen s *paradoxem pozorování* (viz výše), ale také s něčím, jako je „ztráta soudnosti“ v případě etnografky s dočasným „klamným závěrem“, který jsem si v průběhu svého výzkumu udělala ohledně Maji a dalších mladých na základě kategorií na ně uvalovaných ze strany starších romských žen.¹¹ Jinými slovy jsem propadla lokálním kategoriím.

Sdílený *bad-faith* (mylné rozpoznání, klamný závěr), který se týkal přisouzení významu jednání dospělým osobám a naopak upírání rozpoznání a uznání jednání mladistvých, byl součástí lokálních mocenských vztahů mezi institucemi a jejich klienty (v případě úřadu státní sociální podpory a Silvy, která od nich pobírala příspěvek na péči), mezi dospělými a mladistvými (v případě jednání Silvy a Maji), mezi etnografkou a partnerkami ve výzkumu (toho, co a o kom bude zaznamenáno, zvýznamněno a reprodukováno či nikoliv). V následující části textu se zabývám kvalitou vztahu etnografky / etnografie s partnerkami ve výzkumu a odhalím situace, při kterých jsem s Majou vzájemně vyjednávala, kdo má krátkodobě tzv. navrch, kdy se snažila různými formami vystupovat jako *subjekt hodný pozornosti*.

Přehlížení II: Ochrana i únik etnografky

V průběhu výzkumu jsem se setkávala s různými situacemi, které jsem si více či méně zaznamenávala do terénních deníků podle toho, kolik času mi bylo v daný moment dopřáno - zda jsem si vyhradila čas sama pro sebe a v nočních hodinách zapisovala poznámky o událostech předešlého dne. Často jsem zapisovala situace, jejichž význam jsem v danou chvíli nedokázala rozpoznat a přehlížela jsem tak velmi důležité jevy, jako byl hierarchický vztah dospělých a mladistvých, které jsem reprodukovala. V průběhu výzkumu jsem *nezapisovala* některé situace zcela záměrně. Šlo o situace, ve kterých jsem byla vystavena nějakému druhu veřejného ponížení, kdy jsem se stala dočasně viditelně závislou na objektech výzkumu. Přehlížením těchto momentů a záměrně chybějícím záznamem o nich jsem se, myslím, snažila paradoxně znovuustavit integritu své osoby jakožto etnografky, snažila jsem se o odstup. Jinými slovy jsem se prostřednictvím záměrného *přehlížení a vytěsnění* vybraných situací utvrzovala v tom, že i přes drobné nepříjemnosti v terénu budu ve výzkumu pokračovat. Tím, že jsem si některé terénní poznámky nezapsala (ať již to bylo závěrně nebo z objektivních příčin), jsem i některé události (zejména spojené s osobními pocity ohrožení) dočasně pozapomněla, upozadila, vytěsnila. Tyto situace vyvstávaly právě při kontaktu s mladistvými stejně jako při kontaktu s Majou, která mě v některých chvílích našeho vztahu přátelství zkoušela a záměrně uvrhávala do nejistoty a pocitu fyzického ohrožení.

---

¹¹ V průběhu výzkumu jsem neustále slýchávala, jak jsou ti současní „mladí“ „nezodpovědní“, „dělají bordel“, jak se o sebe „neumí postarat“, jak „neumí nakládat s penězi“ apod. Dospělí Romové a Romky tak na mladé uvalovali kategorie, se kterými se často sami museli vyrovnávat a které často slýchávali na veřejných prostranstvích města od ne-romských obyvatel. Z „mladých“ tak na veřejnosti dělali „nedostatečné“ bytosti, matky, jež „neumí o své děti pečovat“ apod.

Příklad 1: Když jsem šla s Majou zastavit jeden z prstenů její babičky, při cestě se na mě Maja obrátila s vážným výrazem ve tváři, varovala mě a přitom ukazovákem gestikulovala, jako by mi prikazovala něco závažného: „Terezo, dávej si pozor! Nedávno mi jedna cigánka nechala vzkazovat, že na tebe má spadeno. Že jestli ještě jednou budeš mluvit s tím jejím, tak ti rozfláká hubu. Terezo, cigánky jsou hnusný, těm nevysvětlíš, že si s ním nic neměla. A ty žárlivý jsou nejhorší. Tak tě jenom varuju, že na tebe má spadeno, tak aby ses moc neukazovala venku. Vůbec ti to nepřeju, ale ani u toho nechci být, když tě ve městě přepadne. Nevim, co myslíš, že v té situaci budeš dělat? Budeš se s ní prát?“ Já: „A nevíš, o koho jde? Jestli jí znám, tak bych jí to rozmluvila.“ Maja: „To je taková dílni, ona už seděla za napadení a bydlí tady na malým náměstí. Ty nic nevysvětlíš.“ Začaly se mi z nervozity a přicházejícího strachu svírat útroby a řekla jsem něco ve smyslu: „No tak když mě napadne, tak to půjdu říct Láďovi (Majin strýc, karatista) a normálně to nahlásím na policii. To si nenechám líbit.“ Maja na to odvětila něco v tom smyslu, že to by byla ta nejhorší věc, kterou bych mohla udělat a já se jí zeptala na radu: „Tak co podle tebe v té chvíli mám dělat?“ Maja mě měla tam, kde chtěla a oznámila mi, že to byl vtip. (událost z července 2008)

Tuto situaci jsem si sice nezapsala, ale pamatovala jsem si jí ještě dlouho. Maja totiž využila reálných událostí, které se v době mého výzkumu ve městě děly poměrně často (cca jednou za měsíc se nějaké ženy pohádaly či popraly kvůli tomu, že žárlily na své manžele či druhy a často k tomu měly pádný důvod). Také navázala na události několika dní, při kterých mi jeden z mladistvých mužů vyhrožoval fyzickým napadením a to z toho důvodu, že jsem ho veřejně ponížila.

Příklad 2: Seděla jsem společně se třemi dalšími mladými ženami na obrubníku před domem zvaným Chánov a poslouchaly jsme hudbu z telefonů. Holky se dohadovaly, jestli je lepší Gypsy nebo Rytmus a na silnici postávalo cca pět romských kluků bydlících ve stejném domě. K postávajícím klukům (všichni kolem sedmnácti let) se přidal jeden (P.), kterého jsem tu viděla poprvé. Začal se navážet do jedné ze sedících holek, ale ta ho odbyla: „Joj ty nevymrdaný hovado, ani líznout bych ti nedala.“ Situaci začali všichni pobaveně a se zájmem sledovat. Kluk obrátil pozornost na mě. Přišel blíž houpavou chůzí, ruce v kapsách, a když stál přímo naproti mě ani ne půl metru, nahlas navrhl: „Tak co, nedáš si říct? Nechceš to?“ Nevěděla jsem v tu chvíli, jak ho rychle odbít a holky mi šeptem radily, abych mu řekla, že je „koště“. Neslyšela jsem je ale dobře a tak jsem mu odpověděla: „Klíšťata nesbírám.“ To vyvolalo u ostatních kolem postávajících kluků ohlas a začaly to společně s holkami komentovat slovy: „Jó dobře mluví, a dej jí už pokoj.“ Situace skončila, ale veřejného ponížení se P. nezbavil a vadilo mu to. Když jsem ho dva dny na to s kamarádkou potkala večer na ulici - šel se svými kamarády naproti mně – začal mě znovu obtěžovat a tentokrát i vyhrožovat v tom smyslu, že až mě potká někde samotnou, tak „mi to udělá“. Kamarádka se mě zastala a vyhrožovala mu, že si to vyřídíme s jeho holkou. To ho překvapilo. Kamarádka mne vedla za jeho družkou a vynadala jí, že si „toho svého“ dostatečně nehlídá, že on mě „chce“ a vyhrožuje mi a ať „si ho srovná“. Ani teď nebyl konflikt uzavřen. Když jsem potkala P. cca po dalších třech dnech na ulici, začal mi vyhrožovat a křičet na mě, abych sem už nikdy nechodila, jestli je mi život milý. Že až mě někde potká, „napálí“ mi pěští takovou, že se z toho nevzpamatuju. Byla od něj v dostatečné vzdálenosti a byla jsem rozčilená, a tak jsem na něj na oplátku zavolala něco v tom smyslu, že mě žádnou pěští dávat nebude, nejsem jeho „holka“ a jestli je zvyklý bít svou ženu, tak „na mě takové věci neplatí.“ Po tomto otevřeném konfliktu jsem na dva dny odjela z města a po mém návratu jsme s P. kolem sebe chodili už bez povšimnutí. (červenec 2008)

V obou případech jsem byla vystavena situacím, kdy bylo ohroženo nejen mé zdraví, ale potenciálně také další pokračování výzkumu. Obojí záviselo na dobré vůli mých známých a přátel z řad partnerů ve výzkumu, protože jsem nebyla schopná některé vzniklé situace řešit sama. Maja si byla velmi dobře vědoma mé závislosti na její znalosti, vzhledu do situací, na její zkušenosti z předešlých konfliktů a na její dobré vůli pomoci mi řešit vzniklé situace. Z toho důvodu si ze mě také příležitostně utahovala podobně, jako tomu bylo v příkladu 1. V takových situacích vždy vykrystalizovala napovrch jedna z modalit našeho vztahu, a sice že náš vztah je neustálým zjednávaním hierarchií - podřízení a dominance mezi etnografkou a partnerkou ve výzkumu.¹² Skutečnost, že jsem si dané situace nezapsala, že jsem povahu vztahu mezi mnou a partnery ve výzkumu závěrně *přehlídl*a *vytěsnil*a, mi nejen zastřela důležité mechanismy produkce etnografické znalosti, ale také mi umožnila pokračovat ve výzkumu. Více méně jsem se podřídila a stala se obětí lokálního násilí. Mé podřízení se projevovalo tím, že jsem toto násilí záměrně a dočasně jako násilí nerozpoznávala.

Přehlížení III: Úzkoprsost etnografie

¹² Situace, které jsem přehlížela či vytěsňovala, souvisely především s momentálním podřízením či ponížením etnografky v interakci s partnery ve výzkumu. V jiných situacích, které jsem si zapisovala, jsem mívala nad svými partnery ve výzkumu navrch, dokázala jsem totiž v různých arénách lépe uplatňovat různé formy svého kapitálu, než mé partnerky ve výzkumu. Za upozornění na mnoho vrstevnost mocenských vztahů děkuji Tereza Stöckelové.

I když jsem si některé situace s Majou záměrně nezaznamenávala, případně jsem je nerozpoznávala jako důležité, jiné jsem naopak se zájmem do terénního deníku detailně popsala. Byly to situace, při kterých Maja zdůrazňovala odlišnost mezi mnou a její osobou jako mezi *gadži* a Roma (to bylo zejména na začátku výzkumu), případně když popisovala situace, při kterých tuto odlišnost mezi jednáním Romů a ne-Romů mohla úspěšně uplatnit. Tyto příběhy pro mne byly poutavé z toho důvodu, že jsem z počátku terénního výzkumu hledala právě tyto odlišnosti, hledala jsem momentální jinakost a ritualizované formy rezistence a ustavování odlišných morálních světů marginálů (v tomto případě světa Romů od gadžů), jak říkají autoři sborníku k etnografii marginálních skupin (Day a kol. 1999). Tu jsem nacházela jen občas v tom, jak některé ženy vyprávěly příběhy. Příběhy často konstruovaly podle etnické linie – někdy toto etnické vidění a dělení přisuzovaly lokálním institucionálním aktérům, jindy ho naopak zdůrazňovaly skrze morálku ony samy. Maja byla velmi zdatná vypravěčka a od začátku jakéhokoliv příběhu sledovala právě své morální jednání a za nemorální označovala některé jednání ne-romských mužů a žen.

Příklad 1: Společně s Majou a Hanou jsme chtěly péct palačinky a koláč. Maja nevěděla, co přesně se do takových jídel přidává a tak jsem základní ingredience vyjmenovala. Nevěřila mi. Když Maja do mísy s moukou a dalšími ingrediencemi rozbíjela již třetí vejce, řekla jsem jí, že to bude stačit. Odmítla mou radu a odvětila, že to nebude *gádžovská* buchta, ale „cigánská“ a že „cigáni na jídle nešetří“ a rozbila do mísy ještě další tři vejce. Po hodině nebyl koláč stále upečený a tak se pečení a s nadávkami ujala babička Silva. Vyhubovala Maje, že „říká hlouposti“ a argumentovala, že „cigáni nemaj co do huby, tak jaká cigánská buchta. Co jsme bohatí, či co že tolik vajec jsi spotřebovala?“ (terénní deník 2008)

Příklad 2: Když jsme se s Majou vracely z návštěvy nočním městem, potkaly jsme starého pána, důchodce chodícího o berlích. Maja na něj úkosem pohlédla a ke mně komentovala: „Tenhle důchodce bydlí v domově důchodců. To je hnusnej chlap. Představ si Terezo, že když mi bylo patnáct, tak mě bába poslala něco koupit do krámu. To ještě bydlel nad krámem s takovou cigánkou hrozně uřvanou, tu neznáš. On mě před krámem potkal, zastavil a říká, ty máš hezký takový veliký voči. No a nabídl mi, že jestli bych mu ho jako nevyhonila v parku za barákem. No tak víš, co jsem udělala? Řekla jsem mu, tak jo, ale dáte mi za to peníze. On že mi za to dá pětistovku. Tak jsem řekla, že ale ty peníze chci předem. No šli jsme na okraj parku a on vytáhl z kapsy tu pětistovku a podal mi jí. Vzala jsem jí a utekla. No a on jak chodí o tý holy, tak mě nemohl dohonit. Ten nadával. Ale fuj, takovej hnusnej *gadžo*. Že se nestydí říkat mladý holce a nabízet jí peníze za to, že mu ho vyhoní. On je nějaký asi na malý děti.“ (tamtéž)

Příklad 3: Maja vyprávěla o své spolužačce Mirce, *gadži*. Popisovala, jak je její spolužačka velmi svolná a nechová se jako morální žena. Vyprávěla, že s ní byla v hospodě za jejím strýcem Pavlem. Byl to muž s dlouhou kriminální historií, kterého chválili především proto, že uměl kreslit a sehnat peníze. Také měli v zásobě několik příběhů, ve kterých vystupoval jako ten, který dokázal „obalamutit“ *gadži* a získat od neromských žen peníze nebo u nich jen po nějakou dobu zadarmo bydlel. Mirka přišla s Majou do hospody a přisedly si k Pavlovi. Maja vyprávěla, jak Mirce Pavel začal objednávat panáky alkoholu a opíjet jí a ona se nechala na panáky zvat a pila stejně rychle, jako v okolí sedící muži. Maja naopak velmi zdůrazňovala, že ona celou dobu pila jen jedno malé pivo a pak usrkávala limonádu. V průběhu večera Pavel kreslil na Mirčín krk různé obrazce a Maja zdůraznila, že se kolem jedné hodiny ranní začala v hospodě velmi nudit z toho důvodu, že Mirka „začala strkat Pavlovy jazyk do krku. No představ si to Terezo, jí je čerstvých patnáct a cucá se s čtyřicetiletým chlápkem.“ (tamtéž)

Jak jsem již psala, příběhy a situace podobného typu jsem si s velkým zájmem zaznamenávala a měla jsem vždy radost z toho, když mi Maja nebo někdo jiný některý z příběhů vyprávěl. V průběhu výzkumu jsem totiž měla dojem, že teprve teď získávám „ta správná“ etnografická data. Příběhy jsem sbírala a zaznamenávala jako „anekdoty“ a byly mi často i jako anekdoty vyprávěny. Nešlo z nich rozpoznat, do jaké míry se vyprávěné příběhy opírají o reálné události a do jaké míry jsou události posunuty do kýžené reality zobrazující Romy jako ty „slušné“ (protože „nešetří“ na ingrediencích, „neprovozují sex za peníze“, „nepijí jak duha“) a vybrané neromské známé jako ty „neslušné“. Svou pozornost jsem však příliš zaměřovala na příběhy samé. Upozadila jsem skutečnost, kdo takové příběhy vypráví a za jakých situací. Byla to totiž Maja, která se skrze příběhy zviditelňovala, upoutávala na sebe pozornost a tak i byla (i když ne vždy rozpoznána) nedílnou součástí dění. Byla ta, která vždy měla co říci.

Závěr: Epistemická vnímavost vůči přehlížení těch nejbližších

Četba literatury a etnografických článků o Romech, stejně tak mé vlastní zájmy etnografky do jisté míry odvedly mou pozornost od těch, se kterými jsem sdílela své přátelství, které mě doprovázely v průběhu mého výzkumu v terénu, které mi byly partnerkami ve výzkumu. Neměla jsem totiž dostatečné nástroje pro to, abych rozpoznala Maju jako tu, která se snaží ustavit a rozhodovat sama o sobě, která chce být součástí procesu rozhodování o jiných a chce se účastnit formování obrazu o životě Romů a ne-Romů ve městě. Až má vlastní zkušenost a to, že jsem se angažovala ve prospěch Maji, následně zpětné promyšlení výzkumného procesu, četba textu a poslech přednášky od Palomy Gay y Blasco (2011a, b) a lepší seznámení se s prací Pierra Bourdieu a kol. (1999) mě přivedly k tomu, že je třeba přeformulovat do jisté míry objekt mého zájmu směrem k individuálním aktérům a k tomu, jak tito v různých sociálních situacích činí a z jakých důvodů jednají tak, jak jednají.

Gay y Blasco (2011b), která se dlouhodobě zabývá Romy/Gitanos ve Španělsku, totiž v červnu 2010 přednesla před studenty antropologie na univerzitě v Oxfordu přednášku o kamarádce a hlavní informátorce Claudii. Příběh Claudie (42leté ženy) začíná v letech, kdy byla Claudia součástí komunity Romů, sdílela s nimi představy o odlišných světech Romů (Gitanos) a ne-Romů (Payos) založených na morálních distinkcích žen a podle těchto představ a ustálených pravidel tzv. Gitano pravidel (Gitano law) žila (vdala se, porodila děti, pečovala o muže atd.). Příběh pokračuje v období, kdy se Claudia začala angažovat proti plánovaným přesunům romských žáků základní školy do kvalitativně horší školy a kdy se díky svým aktivitám stala uznávanou a respektovanou ženou – matkou - stále ve skupině nastavených limitech „morální romské ženy“. Končí událostmi rozchodu Claudie se svými příbuznými, manželem a dětmi (ke kterému výrazně a opakovaně přispívala Gay y Blasco), aby mohla žít „svobodně“ a milovat o dvacet let mladšího nelegálního imigranta a jejího milence - druha. Prostřednictvím Claudieiny životní trajektorie tak Gay y Blasco ukazuje, jak se vyvíjí specifická subjektivita Gitano ženy - formována důrazem na odmítání a „vyhýbání se morálních nejasností, a na jedince jako příklad a představitele odlišnosti Gitanos“ – směrem ke „kosmopolitní subjektivitě“ a otevřenosti vůči vnějším podnětům a událostem. Zároveň také ukázala a zveřejnila *paradox zúčastněného pozorování*, kdy se jako etnografka přiblížila k příběhu své kamarádky natolik, že začala velmi výrazně ovlivňovat její další životní osud.

V průběhu výzkumu jsem byla především kamarádkou, která sdílí v různých denních dobách zkušenosti s Majou a Silvou. Byla jsem zcela pohlcena výzkumným procesem a nedokázala jsem proto dostatečně ocenit blízkost, bez které by nikdy nemohlo dojít k vzájemnému sdílení a porozumění mezi mnou a Majou. Také jsem byla ctižadostivá a snažila jsem se vytvářet podobné terénní záznamy, které jsem četla v zahraničních etnografiích. Tyto dvě okolnosti však přispěly k tomu, že jsem byla dlouhou dobu zaslepena a *přehlížela* jsem důležité jevy, které se děly v mé bezprostřední blízkosti, přehlížela jsem mocenské vztahy, do kterých jsem byla v průběhu výzkumu zapletena a paradoxně jsem přehlížela i Maju samotnou. Ptala jsem se, jak reflektovat praxi *přehlížení*, co reflexi uniká. Odpověděla jsem, že to byl čas mezi záznamem a zpětným nahlížením na záznam z terénu, který mi umožnil toto *přehlížení* zviditelnit.

S časovým odstupem jsem totiž redefinovala předmět svého zájmu. Terén a partnerky ve výzkumu pro mne získaly jiné kontury, začala jsem brát Maju vážně. Ostatně i tento text je snahou brát Maju vážně ve všech souvislostech a reflektovat skutečnost, že jsem jí dlouhou dobu *přehlížela*. V čase mezi událostmi mého *přehlížení* a zpětného nahlížení na mé *přehlížení* jsem totiž začala být vnímavější k výzkumnému procesu (*epistemic awareness*). Bylo to nejen vlivem četby nové literatury, ale také diskuzemi s jinými tuzemskými a zahraničními výzkumníky jak na zahraniční letní škole, tak při společných setkáváních na kurzu Etnografie: od dogmatu k heterodoxii. Bylo to ale také tím, že jsem se po tomto časovém odstupu znovu vrátila ke svým terénním poznámkám a zaměřila jsem se na ty události, které jsem z různých důvodů přehlížela či vytěsňovala. Maja a její snaha ustavit se jako pozornosti hodný subjekt mi tak více než kdy jindy z terénních záznamů vyplouvaly napovrch také proto, že jsme si vzájemně s Majou začaly zasahovat do životů. Maja se potřebovala dostat ze svízelné životní situace a získat bydlení, já jsem se jí v tom snažila pomoci. Intervenovala jsem v její prospěch u různých institucionálních aktérů, několikrát jsem Maju finančně podpořila. Byla to moje partnerka ve výzkumu, se kterou jsem byla často zapletena do složitých vztahů vzájemného vlivu a závazku a kterou jsem až nyní dokázala brát vážně.

Použitá literatura:

- AAA (1998): Code of ethics of the American Anthropological Association. (<http://www.aaanet.org/committees/ethics/ethcode.htm>).
- Abu-Lughod, Lila (2000): *Veiled Sentiments: Honor and Poetry in a Bedouin Society*. Un. of California Press, s. 356.
- Behar Ruth / Deborah A. Gordon eds. (1996): *Women Writing Culture*. Un. of California Press, s. 470.
- Bourdieu, Pierre (1997): Symbolic Violence and Political Struggles, In: *Pascalian Meditations*. Stanford Un. Press, s. 164 – 205.
- Bourdieu, Pierre (2003): Zúčastněná objektivace: Huxleyeho přednáška. *Biograf* (30): 29 odst.
- Bourdieu, Pierre / Loïc Wacquant (1992): *An Invitation to Reflexive Sociology*. Polity Press, s. 348.
- Bourdieu, Pierre a kol. (1999): *The Weight of the World. Social Suffering in Contemporary Society*. Stanford Un. Press, s. 656.
- Burawoy, Michael (1998): The Extended Case Method. *Sociological Theory* 16 (1), str. 4 – 33.
- Clifford, James / George E. Marcus eds. (1986): *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. University of California Press, s. 345.
- Day, Sophie a kol. (1999): *Lilies of the Field: Marginal People Who Live For the Moment*. Westview Press, s. 272.
- Dvořáková, Tereza (2009): Zasloužená rovnost: Romové a systém sociálních dávek ve městě Skála. Nepublikovaná diplomová práce, FHS UK.
- Favred-Saada, Jeanne (1980): *Deadly Words. Witchcraft in the Bocage*. Cambridge Press, s. 284.
- Gay y Blasco, Paloma (2011a): Agata's Story: Singular Lives and the Reach of the „Gitano Law“. *Journal of the Roy. Anth. Institute*, N.S. (17), s. 445 – 461.

- Gay y Blasco, Paloma (21. 2. 2011b): Claudia's Life - Singular lives, Gypsy Metonymy. Dept Seminar, University of Oxford
- Geertz, Clifford (2000): *Interpretace kultur. Vybrané eseje*. Praha, Slon, s. 480.
- Hajdáková, Iveta (2012): Když aktéři vracejí úder. Problémy při zúčastněném pozorování, s. XX v této publikaci
- Hume, Lynne / Jane Mulcock (2004): Introduction: Awkward Spaces, Productive Places. In: *Anthropologists in the Field. Cases in Participant Observation*. Columbia Un. Press, s. xi-xxvii.
- Katz, Jack (2001): From How to Why. On Luminous Description and Causal Inference in Ethnography (Part I.). *Ethnography* 2 (4), s. 443 – 473.
- Katz, Jack (2002): From How to Why. On Luminous Description and Causal Inference in Ethnography (Part II.). *Ethnography* 3 (1), s. 63 – 90.
- Law, John / Vicky Singleton (2005): Object Lessons. *Organization* 12 (3), s. 331 – 355.
- Moore, Henrietta L. (1994): *A Passion for Difference. Essays in Anthropology and Gender*. Indiana Un. Press, s. 177.
- Moser, Ingunn / John Law (1998): Přejchody snadné, přejchody nesnadné: O heterogenní ekonomii subjektivity. *Biograf* 15 – 16.
- Ortner, Sherry B. (1995): Resistance and the Problem of Ethnographic Refusal. *Comparative Studies in Society and History* 37 (1), s. 173 – 193.
- Rose, Gillian (1997): Situating Knowledges: Positionality, Reflexivities and Other Tactics. *Progress in Human Geography* 21(3) s. 305 - 320.
- Růžičková, Nóra (2000): Medzi mou a predmetom výskumu. In: *Osnova a útok*, Drewo a srd: Bratislava. (<http://bit.ly/LLTNNQ>)
- Ryška, Tomáš (2010): Angažovaná antropologie: dar a jed. *Cargo* 1 (2), s. 27 - 47.
- Sayad, Abdelmalek (2000): El Ghorba. From Original Sin to Collective Lie. *Ethnography* 1 (2), s. 147 – 171.
- Scheper-Hughes, Nancy (1995): The Primacy of the Ethical: Propositions for a Militant Anthropology. *Current Anthropology* 36 (3), s. 409 – 440.
- Scheper-Hughes, Nancy (2001): Commodity Fetishish in Organs Trafficking. *Body and Soul* 7 (31), s. 31 – 62.
- Terénní deník (2008)
- Vaňková, Markéta (2010): Výzkumník lapený. Úvahy k (a)symetrii vztahů mezi výzkumníkem a zkoumaným. *Biograf* 52 – 53.
- Williams, Patrick (2003): *Gypsy World. The Silence of the Living and the Voices of the Dead*. Chicago Press, s. 128.